ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ
PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL SCIENCES

CENTRAL ASIAN SCIENTIFIC JOURNAL
ISSN 3135-3061
2026. №4 (32), 3-том. 147–153 б.
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.24577565
Журнал сайты: https://cajournal.kz

ӘОЖ 159.9.075

ЖАСӨСПІРІМДЕР АРАСЫНДА ПСИХОБЕЛСЕНДІ ЗАТТАРДЫ ТҰТЫНУДЫҢ АЛДЫН АЛУДАҒЫ ОТБАСЫЛЫҚ ЭМОЦИОНАЛДЫҚ ҚОЛДАУДЫҢ РӨЛІ: ESPAD–2025 ЗЕРТТЕУІНІҢ НӘТИЖЕЛЕРІ

Э.С. Каримова[1], Г.Ә. Сәдуақасова[2]

[1]ғылыми -практикалық орталығының филиалы, Павлодар, Казақстан
[2]ғылыми -практикалық орталығының ғылыми менеджмент, білім беру және профилактика бөлімінің басшысы, Алматы, Казақстан

Каримова Эльмира Серікқызы — Әлеуметтік жұмыс магистрі, психолог, Республикалық психикалық денсаулық, ғылыми -практикалық орталығының филиалы, Павлодар, Казақстан. ORCID: 0009-0004-0668-0788

Сәдуақасова Гүлмира Әмірғалиқызы — Медицина ғылымдарының кандидаты, дәрігер психиатр-нарколог, Республикалық психикалық денсаулық, ғылыми -практикалық орталығының ғылыми менеджмент, білім беру және профилактика бөлімінің басшысы, Алматы, Казақстан. ORCID: 0000-0002-4106-5607

© Э.С. Каримова, Г.Ә. Сәдуақасова, 2026

Аңдатпа: Зерттеудің мақсаты – ESPAD–2025 ұлттық зерттеуінің нәтижелері негізінде жасөспірімдер арасында психобелсенді заттарды тұтынудың алдын алудағы отбасылық эмоционалдық қолдау мен жылулықтың рөлін талдау. Зерттеу Қазақстан Республикасында 2025 жылы жүргізілген ұлттық зерттеу деректеріне негізделіп, оған 13–18 жас аралығындағы 9 977 респондент қатысты. Нәтижелер бойынша жасөспірімдердің 57,1%-ы ата-аналарының эмоционалдық қолдауына, ал 64,4%-ы жылулық пен қамқорлығына әрдайым дерлік сүйене алатынын көрсетті. Қорытындылай келе, отбасылық эмоционалдық қолдау мен жылулық жасөспірімдер арасында психобелсенді заттарды тұтынудың алдын алудағы әлеуетті қорғаныс ресурстары ретінде қарастырылады.

Түйін сөздер: жасөспірімдер, психоактивті заттар, тәуелділіктің алдын алу, отбасылық эмоционалдық қолдау, ата-ана бақылауы, отбасылық қарым-қатынас, қорғаныс факторлары, ESPAD–2025, Қазақстан Республикасы.

Кіріспе

Жасөспірімдік кезең – тұлғаның дамуы, эмоционалды реттелуі және мінез-құлық үлгілері кезеңі. Балалық шақтан ересек жасқа өту осы кезеңдегі дамудың барлық аспектілерінің – физикалық, психикалық, моральдық және әлеуметтік аспектілерінің негізгі мазмұны мен ерекшелігін құрайды[1]. Бұл кезеңде тұлғаның қалыптасуы, әлеуметтік байланыстардың кеңеюі, дербестікке ұмтылыстың күшеюі, сондай-ақ құрдастарымен және ересектермен қарым-қатынастың маңыздылығының артуы байқалады. Жасөспірімдердің эмоционалды және әлеуметтік дамуы мінез-құлық үлгілерінің, соның ішінде психоактивті заттарды қолдану қаупімен байланысты үлгілердің қалыптасуына әсер етуі мүмкін.

Жасөспірімдік кезеңде психобелсенді заттарды, оның ішінде алкоголь мен никотинді, сондай-ақ жаңа психобелсенді заттарды тұтыну және тәуелділік мінез-құлқының басқа да

түрлеріне бейімділік сияқты қауіпті мінез-құлық нысандарының қалыптасу қаупі артады [2].

Материалдар мен әдістер

Қазақстанда 2025 жылы Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрлігінің Республикалық психикалық денсаулық ғылыми-практикалық орталығы ESPAD халықаралық зерттеуінің әдіснамалық қағидаттары мен стандартталған сауалнама құралдарын негізге ала отырып, ұлттық эпидемиологиялық зерттеу жүргізді. Зерттеуде алғаш рет жасөспірімдер арасында психоактивті заттарды қолданудың таралуы ғана емес, сонымен қатар отбасылық қарым-қатынас сапасы, эмоционалдық қолдау және ата-аналардың қатысуы сияқты психоәлеуметтік қауіп пен қорғаныс факторлары да бағаланды. ESPAD 2025 - жасөспірімдер арасындағы есірткіні қолдану және қауіпті мінез-құлық туралы деректерді салыстыруды қамтамасыз ететін 40-тан астам еуропалық елді қамтитын ең ірі халықаралық зерттеу жобасы .

Зерттеуге 13 жастан 18 жасқа дейінгі 9 977 кәмелетке толмаған бала қатысты. Іріктеуге жалпы білім беретін мектептер мен техникалық және кәсіптік білім беру мекемелерінің оқушылары кірді. Ұлттық зерттеу үлгісінің әлеуметтік-демографиялық сипаттамалары жасөспірімдердің гендерлік өкілдігінің теңгерімді екенін көрсетеді: 51,7% қыздар және 48,3% ұлдар. Негізгі жас тобын 14-16 жастағы жасөспірімдер құрады, бұл халықаралық зерттеудің мақсатты жас санатына сәйкес келеді. Респонденттердің көпшілігі жалпы білім беру мекемелерінің 8-10 сыныптарында оқыды, қатысушылардың бестен бірі техникалық және кәсіптік білім беру мекемелерінде оқиды. Респонденттердің осы санатын қосу әртүрлі білім беру мекемелерінде оқитын жасөспірімдердің мінез-құлық ерекшеліктерін талдау, сондай-ақ мектеп пен оқушы топтары арасындағы ықтимал салыстырулар үшін мүмкіндіктерді кеңейтеді. Ата-аналардың білім деңгейінің сипаттамалары көптеген отбасыларда ересектердің жоғары немесе орта кәсіптік білімі бар екенін көрсетеді, бұл отбасылық ортаның нақты білім беру ресурстарын айғақтайды.

Зерттеу нәтижелері жасөспірімдердің отбасылық ортаны субъективті қабылдауының белгілі бір аспектілерін сипаттауға мүмкіндік береді. Сауалнама ата-аналардың қатысуының әртүрлі нысандарының қолжетімділігін, соның ішінде мінез-құлық ережелерін белгілеуді, ата-аналардың жасөспірімдердің әлеуметтік ортасы мен бос уақытында қайда екендігі туралы хабардар болуын және анасынан және/немесе әкесінен жылулық, қамқорлық және эмоционалдық қолдаудың қолжетімділігін бағалады. Алынған деректерге сәйкес, респонденттердің 57,1%-ы ата-аналарының эмоционалдық қолдауына әрдайым дерлік сүйене алатынын көрсеткен, ал 64,4%-ы олардан әрқашан дерлік жылулық пен қамқорлық алатынын атап өтті. Бұл көрсеткіштер жасөспірімдердің отбасындағы эмоционалдық ресурстардың қолжетімділігін субъективті бағалауын көрсетеді және респонденттердің айтарлықтай бөлігі үшін ата-аналардың қолдауы күнделікті қарым-қатынастың тұрақты элементі екенін көрсетеді. Бұл деректер тек ата-аналардың қолдауының болуын ғана емес, сонымен қатар ата-аналар мен жасөспірімдер арасындағы эмоционалдық өзара әрекеттесудің ерекшеліктерін ескере отырып, отбасылық ортаны кешенді зерттеу қажеттілігін көрсетеді.

Аталған деректер отбасылық ортаны жасөспірімдердің психологиялық әл-ауқатын қамтамасыз ететін маңызды ресурстардың бірі ретінде қарастыруға негіз болады. Дегенмен, отбасының алдын алу әлеуетін тереңірек түсіну үшін ата-ана мен бала арасындағы қарым-қатынастың өзара байланысты сипаттамаларын, соның ішінде эмоционалдық қолдауды, эмоционалдық қолжетімділікті, ата-аналардың жауап беру қабілетін және тұлғааралық өзара әрекеттесудің сапасын ажырату қажет.

А.С. Яковлеваның айтуынша, «Отбасы – некеге немесе туыстыққа негізделген шағын топ, оның мүшелері ортақ өмір салтымен, өзара көмекпен, моральдық және құқықтық жауапкершілікпен байланысты» [3] . Сондай -ақ, Эйдемиллер Е.Г., Юстицкис В.В. Отбасы – қоғамдағы шағын әлеуметтік топ, некелік одақ пен отбасылық байланыстарға, яғни бірге тұратын және ортақ шаруашылықты жүргізетін күйеуі мен әйелі, ата-анасы мен балалары,

ағалары мен апалы-сіңлілері және басқа да туыстар арасындағы қарым-қатынасқа негізделген жеке өмірді ұйымдастырудың ең маңызды түрі [4].

Психологиялық және педагогикалық тұрғыдан алғанда, отбасы тек әлеуметтік институт және бірлескен өмірлік әрекеттерді ұйымдастыру нысаны ретінде ғана емес, сонымен қатар баланың эмоционалдық және жеке дамуының негізгі ортасы ретінде де қарастырылады. Отбасылық өзара әрекеттесуде тұлғааралық сенім, эмоционалдық жақындық, қабылдау, қауіпсіздік және туындайтын қиындықтарға жауап беру жолдары туралы алғашқы түсініктер қалыптасады. Ата-аналармен қарым-қатынас сапасы эмоционалдық өзін-өзі реттеудің, өзін-өзі бағалаудың, әлеуметтік дағдылардың дамуына және жасөспірімнің қиын өмірлік жағдайларда қолдау іздеу қабілетіне әсер етуі мүмкін [5].

Американдық психолог З.Биринген эмоционалды қолжетімділік тұжырымдамасын дамытуға айтарлықтай үлес қосты, оны ата-ана мен баланың эмоционалды өзара әрекеттесу сапасының сипаттамасы ретінде қарастырды. Ересектердің жеке тұлғалық ерекшеліктеріне бағытталған тәсілдерден айырмашылығы, бұл тұжырымдама қарым-қатынастарды екі қатысушының эмоционалды көріністері мен реакцияларын ескеретін екі жақты процесс ретінде талдайды [6].

Эмоционалдық қолжетімділік моделі өзара байланысты алты өлшемді анықтайды, олардың төртеуі ата-ананың мінез-құлқын, ал екеуі баланың мінез-құлқын сипаттайды. Бұл ата-ана сипаттамаларына мыналар жатады: баланың эмоционалдық белгілерін тану және оларға тиісті түрде жауап беру қабілетін қамтитын эмоционалдық сезімталдық; қажетті басшылықты, қолдауды және ақылға қонымды шекараларды қамтамасыз етуді көрсететін құрылымдау; баланың тәуелсіздігі мен бастамасын құрметтеуді білдіретін байқалмаушылық; және агрессияның, тітіркенудің немесе дұшпандықтың ашық көріністерінсіз өзара әрекеттесуді сипаттайтын дұшпандықтың болмауы.

Қалған екі өлшем баланың ата-анамен өзара әрекеттесудегі мінез-құлық ерекшеліктерін көрсетеді: жауап беру - эмоционалды байланысты қабылдау және ересек адамның бастамасына жауап беру қабілеті - және қатысу - баланың ата-анамен өзара әрекеттесуді өз бетінше бастауға және қолдауға деген ұмтылысы. Осылайша, эмоционалды қолжетімділік ата-ана мінез-құлқының біржақты сипаттамасы емес, қарым-қатынасқа қатысушылар арасында эмоционалды байланысты қалыптастыру мен сақтаудың өзара процесі [6].

Зерттеуші сонымен қатар екі компонентті анықтайды: ата-анаға эмоционалды жауап беру және ата-ананың өзара әрекеттесуге қатысуы. Осылайша, эмоционалды қолжетімділік тек ананың немесе әкенің жеке қасиеті ретінде емес, екі тарап қатысатын қарым-қатынастың сипаттамасы ретінде түсініледі. Негізгі маңыздылығы баланың ересек адамды қиын жағдайларда жүгіне алатын, өз тәжірибесімен бөлісе алатын және құрметпен жауап ала алатын адам ретінде қабылдауында. Ата-аналар эмоционалды байланысқа ашық болу, баланың тәжірибесін байқау, оның ішкі әлеміне қызығушылық таныту және оның қажеттіліктеріне сәйкес қолдау көрсету қабілетімен сипатталады.

Эмоционалдық қолжетімділік тұжырымдамасының теориялық негіздері американдық психиатр және даму психологы Роберт Эмденің зерттеулеріне негізделген. Эмде эмоционалдық қолжетімділікті ересек адамның баланың эмоционалдық белгілерін қабылдау және олардың қажеттіліктеріне тиісті түрде жауап беру қабілеті ретінде қарастырды. Бұл тәсілдің негізгі қағидасы - эмоционалдық қолжетімділікті тек сезімдерді білдіруді ғана емес, сонымен қатар басқа адамның эмоционалдық көріністерін қабылдау қабілетін де қамтитын өзара процесс ретінде қарастыру.

Р. Эмде мен М. А. Истербрукстың еңбектерінде ересек адамның баланың көптеген тәжірибелеріне, соның ішінде оң эмоцияларға (қуаныш, қызығушылық, қанағаттану) және теріс эмоцияларға (ашу, қорқыныш, қайғы, көңілсіздік) эмоционалды бейімделуінің маңыздылығы атап өтілген. Демек, эмоционалды түрде қолжетімді ата-ана өзара әрекеттесуді тек баланың оң эмоцияларды көрсететін немесе ересек адамның үміттерін ақтайтын жағдайлармен шектемейді. Керісінше, олар баланың күрделі эмоционалды

жағдайларын қабылдай алады, оларға өз тәжірибелерін түсінуге көмектеседі және оларды әлеуметтік тұрғыдан қолайлы түрде жеткізе алады [7].

Талқыланған теориялық тәсілдерге сүйене отырып, эмоционалдық қолдау мен ата-ананың эмоционалдық қолжетімділігі жасөспірімдердің психологиялық ресурстарын дамыту үшін маңызды отбасылық ортаның өзара байланысты сипаттамалары болып табылады деген қорытынды жасауға болады. Эмоционалдық қолжетімділік өзара эмоционалдық өзара әрекеттесудің сапасын сипаттайды, ал эмоционалдық қолдау ата-ананың қамқорлығының, қабылдауының және түсіністігінің мазмұны мен субъективті қабылдауын көрсетеді. Эмоционалдық қолдау ата-ананың жасөспірімге психологиялық көмек көрсетуге, оны тыңдауға, оның тәжірибесін түсінуге, сезімдерін қабылдауға және қиын өмірлік жағдайларды жеңуге көмектесуге дайындығын көрсетеді.

Жасөспірім кезіндегі эмоционалдық қолдаудың маңыздылығы оның жасқа байланысты және әлеуметтік қиындықтарды жеңу үшін қажетті психологиялық ресурстарды дамытудағы рөлінен туындайды. Жасөспірім шақ қарқынды эмоционалды өзгерістермен, жеке басының дамуымен, тәуелсіздікке деген қажеттіліктің артуымен және әлеуметтік байланыстардың кеңеюімен сипатталады. Мұндай жағдайларда ата-аналармен қолдаушы қарым-қатынас жасөспірімдерге психологиялық қауіпсіздік сезімін сыйлай алады, конструктивті күресу стратегияларын әзірлеуге ықпал етеді және әлеуметтік оқшауланудың субъективті тәжірибесін азайтады. Яғни, отбасы тарапынан эмоционалдық қолдау – бұл отбасы мүшелерінің қабылдауының, түсіністігінің, эмпатиясының, қамқорлығының және эмоционалдық жақындығының көрінісі, адамға қауіпсіздік, тиесілілік және психологиялық қауіпсіздік сезімі [9].

Отбасылық жылулықты қарым-қатынастың эмоционалды сипаттамасы ретінде қарастыруға болады, ол қабылдау, ізгі ниет, сүйіспеншілік, құрмет және отбасы мүшелерінің бір-бірін қолдауға дайындығы арқылы көрінеді. Бұл ұғымды түсінудің маңызды теориялық негізін британдық психоаналитик Джон Боулбидің байланыс теориясы қамтамасыз етеді . Бұл тәсілге сәйкес, баланың маңызды ересек адаммен қарым-қатынасы қауіпсіздік сезімінің негізін құрайды. Ересек адамның баланың қажеттіліктеріне қолжетімділігі мен жауап беруі балаға сүйіктісін қолдау мен қауіпсіздік көзі ретінде қабылдауға көмектеседі [5].

Қамқорлық – эмоционалдық, практикалық және әлеуметтік қолдауды қамтитын кеңірек ұғым. Бұл баланың қажеттіліктеріне назар аударуда, эмоционалдық жауап беруде, қолдау көрсетуде, қорғауда және олардың физикалық және психологиялық әл-ауқаты үшін жағдайлар жасауда көрінетін ата-аналардың көзқарастарының эмоционалдық және мінез-құлықтық көріністерінің кешені. Қамқорлық тек баланың қажеттіліктерін мойындауды ғана емес, сонымен қатар олардың жеке және жас ерекшеліктерін ескере отырып, оларға практикалық тұрғыдан жауап беруді де қамтиды. [8].

Тәуелділік мінез-құлықтың алдын алу тұрғысынан отбасының эмоционалдық әл-ауқаты мен кәмелетке толмағандар арасында есірткіні қолдану арасындағы байланыс ерекше қызығушылық тудырады. Қазіргі эмпирикалық зерттеулер ата-аналардың жылулығы, қабылдауы және эмоционалдық қолдауы жасөспірімдер мен жастар арасында есірткіні қолданудың төмен деңгейімен байланысты екенін көрсетеді.

Осылайша, М. Пинкуарт пен З. Гочалиевтің мета-талдауында, миллионнан астам жас қатысқан 319 зерттеуді біріктірген, ата-аналық жылулық пен ұрпақтар арасында психобелсенді заттарды тұтыну көрсеткіштері арасында теріс статистикалық байланыс анықталды. Орташа корреляция r = −0,13 болды, бұл әлсіз, бірақ статистикалық тұрғыдан маңызды байланысты көрсетеді. Ұзақ мерзімді нәтижелер ата-ананың жылулығының бастапқы деңгейлері мен заттарды қолданудың кейінгі төмендеуі арасында шағын байланысты көрсетті (r = −0,05). Авторлар заттарды қолданудың алдын алуға және азайтуға бағытталған алдын алу бағдарламаларын әзірлеу кезінде ата-ананың жылулығын ескеру керектігін атап көрсетеді [9].

Отбасылық эмоционалдық қолдаудың алдын алу рөліне қосымша эмпирикалық қолдау Л.С. ЛаФреньер, М.Г. Ньюман және Дж.В. Грэмнің «Жасөспірімдердің алкогольді

тұтынуына ата-аналардың қолдауы мен бақылауының әсері: құрдастарды таңдау медиация моделі» атты зерттеуінде көрсетілген. Зерттеудің мақсаты жасөспірімдердің алкогольді тұтынуына ата-аналардың қолдауы мен бақылауының әсерін, олардың тікелей әлеуметтік желісінің медиациялық рөлін ескере отырып, зерттеу болды. Зерттеуге Калифорнияның 12 мектебінде үш рет қатарынан бақылау кезеңінде (7, 8 және 9 сыныптар) деректері жиналған 3027 жасөспірім қатысты. Талдау үшін құрылымдық теңдеулерді модельдеу және бастапқы медиация талдауы қолданылды.

Нәтижелер 7-сыныпта ата-аналармен эмоционалды қолдаудың және жақындықтың жоғары деңгейі 9-сыныптағы жасөспірімдер арасында алкогольді тұтынудың төмен деңгейімен байланысты екенін көрсетті. Бұл байланыс ішінара тікелей әлеуметтік ортаны таңдаудың сипаттамаларымен түсіндірілді: ата-аналарымен эмоционалды жақындықты сезінген жасөспірімдердің алкогольді тұтыну деңгейі төмен достары болуы ықтимал, бұл кейіннен олардың алкогольді тұтынуының төмендеуімен байланысты болды. Жақын достар арасында алкогольді тұтыну арқылы ата-аналардың қолдауының жанама әсері ab = −0,025 (95% CI: −0,152; −0,003) болды, бұл анықталған механизмнің статистикалық маңыздылығын көрсетеді [**10**] .

Сонымен қатар, ата-аналық қолдау ескерілген статистикалық модельде ата-аналық бақылаудың жасөспірімдердің алкоголь тұтынуына дербес статистикалық маңызды әсері анықталмады. Авторлар бұл нәтижелерді ата-аналармен эмоционалды жақындық, қабылдау және сенімді қарым-қатынас жасөспірімдердің әлеуметтік бейімделуіне айтарлықтай әсер етуі мүмкін екендігімен байланыстырады. Осылайша, зерттеу отбасының эмоционалды қолдауының алдын алу әлеуетінің тағы бір механизмін анықтайды - жасөспірімнің әлеуметтік ортасын қалыптастыру арқылы жанама әсер ету . Бұл отбасының қорғаныштық әлеуеті туралы ғылыми түсінікті кеңейтеді: эмоционалды қолдаушы қарым-қатынастар тек психологиялық қолдау көрсетіп қана қоймай, сонымен қатар қауіпсіз әлеуметтік байланыстардың қалыптасуына ықпал ете алады, кәмелетке толмағандардың қауіпті мінез-құлыққа бару ықтималдығын азайтады [10] .

Б. Уэймут, Г. Фоско және М. Файнберг жүргізген зерттеуде эмоционалды қолдаушы ата-ана болу стилі мен жасөспірім кезіндегі заттарды қолдану қаупі арасындағы байланыс зерттелді. Зерттеу ата-ана қамқорлығының, жылы шырайдың және қолдаудың жасөспірімдерде қорғаныш мінез-құлықтың дамуына әсер етуі мүмкін психологиялық механизмдерді анықтауға бағытталған. Зерттеу үш жыл бойы төрт толқынды бойлық PROSPER жобасының бөлігі ретінде жүргізілді және 6-8 сыныптарда балаларды тәрбиелеп отырған 687 екі ата-аналы отбасын қамтыды (зерттеу басындағы балалардың орташа жасы 11,3 жас болды). Деректер алтыншы сыныптың күзі мен көктемінде, ал жетінші және сегізінші сыныптардың көктемінде жүргізілген ата-аналар мен жасөспірімдердің сауалнамалары арқылы жиналды. Ата-ана болу ерекшеліктері (эмоционалды қолдау, оң көзқарас, дұшпандық және бас тарту), жасөспірімдердегі әлеуметтік мазасыздық белгілері, құрдастар ұсынатын психоактивті заттардан бас тарту мүмкіндігіне деген сенімділік, сондай-ақ алкоголь, темекі және марихуананы қолдану жиілігі бағаланды.

Нәтижелер мен пікірталас. Зерттеу нәтижелері әкелердің эмоционалдық қолдауының, жылулығының және қамқорлығының жеткіліксіздігі жасөспірімдерде әлеуметтік мазасыздық белгілерінің артуымен байланысты екенін көрсетті. Өз кезегінде, әлеуметтік мазасыздықтың жоғарылауы жасөспірімдердің әлеуметтік қысым жағдайларында психоактивті заттарды қолданудан бас тарту қабілетіне деген сенімін төмендетті, бұл кейіннен алкоголь, темекі және марихуана қолданудың артуымен байланысты болды. Осылайша, зерттеу отбасындағы эмоционалдық қолдау тек ата-ана мен баланың оң өзара әрекеттесуін дамыту арқылы ғана емес, сонымен қатар психологиялық тұрақтылықты нығайту, әлеуметтік мазасыздықты азайту және жасөспірімдердің құрдастарының қысымына төтеп беру қабілетіне деген сенімін дамыту арқылы заттарды қолданудан қорғаныс факторы ретінде әрекет ете алатынын көрсетті. [11] ,

Қарастырылған халықаралық зерттеулер отбасының эмоционалдық қолдауының алдын алу әлеуетінің негізінде жатқан бірнеше өзара байланысты психологиялық механизмдерді анықтауға мүмкіндік береді. Бірінші механизм эмоционалдық қауіпсіздік пен қабылдаудың дамуымен байланысты. Ата-аналармен қолдаушы қарым-қатынас жасөспірімдердің өз сезімдерін білдіруіне, қиын жағдайларда көмек алуына және эмоционалдық қиындықтармен күресу үшін жалғыз қалудан аулақ болуына жағдай жасайды. Екінші механизм эмоционалдық өзін-өзі реттеу мен конструктивті күресу стратегияларын әзірлеумен байланысты. Ата-аналардың жауапкершілігі және жасөспірімдердің тәжірибесін талқылауға дайындығы мазасыздыққа, көңілсіздікке және тұлғааралық қақтығыстарға бейімделгіш реакциялардың дамуына ықпал ете алады. Үшінші механизм әлеуметтік тұрақтылықтың артуымен байланысты: ата-аналармен эмоционалдық жақындық жасөспірімдердің өзіне деген сенімділігін және құрдастарының қысымына, соның ішінде психоактивті заттармен байланысты жағдайларда қарсы тұру қабілетін қолдай алады. Төртінші механизм әлеуметтік ортаны қалыптастырумен байланысты, себебі ата-аналармен сенімді қарым-қатынас әлеуметтік шеңберді саналы түрде таңдаумен және қауіпті мінез-құлыққа қатысудың төмендеуімен қатар жүруі мүмкін.

Ұлттық ESPAD–2025 зерттеуінің нәтижелерін халықаралық эмпирикалық зерттеулердің деректерімен салыстыру бізге эмоционалды қолдау мен отбасылық жылуды отбасылық ортаның маңызды компоненттері ретінде қарастыруға мүмкіндік береді, бұл жасөспірімдер арасында есірткіні қолданудың алдын алуы мүмкін. Қазақстанда алынған деректер сауалнамаға қатысқан жасөспірімдердің көпшілігі ата-ана қамқорлығы мен эмоционалды қолдаудың қолжетімділігін оң бағалайтынын көрсетеді. Дегенмен, бұл көрсеткіштер арасындағы айырмашылықтар отбасындағы эмоционалды жақындықтың жалпы сезімі мен ата-аналардан тікелей психологиялық қолдау алу мүмкіндігінің субъективті қабылдауын ажырату қажеттілігін көрсетеді.

Біздің ойымызша, бұл айырмашылық тәуелділік мінез-құлықтың алдын алу үшін өте маңызды. Жасөспірімдер өз отбасын қолдаушы және қамқор орта ретінде қабылдауы мүмкін, бірақ әрқашан өз тәжірибелерін, қиындықтарын, күмәндерін және мәселелерін ата-аналарымен ашық талқылай алмайды. Басқаша айтқанда, отбасылық жылулықтың болуы әрқашан ата-аналардың жеткілікті эмоционалды қолжетімділігіне тең келе бермейді. Алдын алу үшін отбасында тек жылы шырайлы атмосфера құру ғана емес, сонымен қатар жасөспірімдердің ата-аналарына сотталудан, жарамсыз деп танудан немесе шамадан тыс теріс реакциядан қорықпай жақындай алатын қарым-қатынастарды дамыту маңызды.

Талдау эмоционалдық қолдау, отбасылық жылулық және ата-ана қамқорлығы отбасылық ортаның маңызды сипаттамалары болып табылатынын және жасөспірімдердің есірткіні қолдануына алдын алу әсері болуы мүмкін екенін көрсетеді. Бұл тұжырымдардың практикалық маңыздылығы психоактивті заттарды қолданудың алдын алу үшін отбасына бағытталған тәсілдерді одан әрі дамыту қажеттілігін көрсетеді. Мектеп психологтары, денсаулық сақтау мамандары және психикалық денсаулық орталықтары ата-аналарға арналған белсенді тыңдау дағдыларын, эмоционалды жауаптылықты, жасөспірімдердің қиындықтарын сындарлы талқылауды дамытуға, олардың тәуелсіздігін қолдауға және ата-ана болу шекараларын тұрақты түрде белгілеуге бағытталған психобілім беру бағдарламаларын енгізуді қарастыруы керек. Эмоциялық жақындық жеткіліксіз немесе ата-анасының көмегіне жүгіну қиын болатын отбасыларда тәрбиеленіп жатқан жасөспірімдерге ерекше назар аудару қажет.

Қорытынды Жалпы алғанда, эмоционалдық қолдау мен отбасылық жылулық тәуелділік мінез-құлықтың алдын алудың кешенді жүйесіндегі маңызды әлеуетті қорғаныс ресурстары ретінде қарастырылуы керек. Олардың дамуы алдын алу жұмыстарының назарын психоактивті заттардың қауіптері туралы ақпараттандырудан жасөспірімнің психологиялық әл-ауқатын нығайтуға, ата-ана мен бала арасындағы сенімді қарым-қатынасты қалыптастыруға және кәмелетке толмағандар қабылдауға, түсіністікке және уақтылы көмекке сене алатын отбасылық ортаны дамытуға ауыстыруға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Айтуарова А. М., Беленко О. Г., Кошкимбаева Р. Х., Жолдасова М. К. Жасөспірім кезеңінің соңғы кезеңіндегі балалардың психологиялық сипаттамалары // ҚазҰУ хабаршысы. Психология және әлеуметтану сериясы. 2016. Т. 58, № 3. Б. 15–17. URL: https://bulletin-psysoc.kaznu.kz/index.php/1-psy/ru/article/view/637 (дата обращения: 24.11.2026).

2. Қыдырмолдина С. Т., Турсунгожинова Г. С. Жасөспірімдердің есірткі мен психоактивті заттарды қолдануының әлеуметтік-психологиялық салдары // ҚазҰУ хабаршысы. Психология және әлеуметтану сериясы. 2014. Т. 49, № 2. Б. 1–13. URL: https://bulletin-psysoc.kaznu.kz/index.php/1-psy/article/view/382 (дата обращения: 24.11.2026).

3. Яковлева А. С. Отбасы қазіргі психологиялық және педагогикалық зерттеулердің пәні ретінде // Жас ғалым. 2022. № 52 (447). Б. 351–353. URL: https://moluch.ru/archive/447/98512 (дата обращения: 24.11.2026).

4. Эйдемиллер Е. Г., Юстицкис В. В. Отбасы психологиясы және психотерапиясы. 4-е изд., перераб. и доп. Санкт-Петербург: Питер, 2008. 672 с.

5. Bowlby J. A Secure Base: Parent-Child Attachment and Healthy Human Development. New York: Basic Books, 1988.

6. Ainsworth M. D. S., Blehar M. C., Waters E., Wall S. Patterns of Attachment: A Psychological Study of the Strange Situation. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 1978.

7. Biringen Z. Emotional Availability: Conceptualization and Research Findings // American Journal of Orthopsychiatry. 2000. Vol. 70, No. 1. P. 104–114. DOI: https://doi.org/10.1037/h0087711.

8. Emde R. N., Easterbrooks M. A. Assessing Emotional Availability in Early Development // New Trends in Child Development: An International Perspective / Ed. by W. K. Frankenburg, R. N. Emde, J. W. Sullivan. New York: Plenum Press, 1985. P. 79–101.

9. Николаева Е. И. Психология семьи: учебник для вузов. 2-е изд. Санкт-Петербург: Питер, 2019. 368 с. ISBN 978-5-4461-1064-3.

10. Midgette A. J., Madureira Ferreira J. Conceptualizing Care: US and Finnish Caregivers' Reflections on Caregiving within the Family // Journal of Child and Family Studies. 2024. Vol. 33, No. 1. P. 253–270. DOI: https://doi.org/10.1007/s10826-023-02718-6.

11. Pinquart M., Gochaliyev Z. Associations of Parental Warmth with Substance Use in the Offspring: A Meta-Analysis // International Journal of Mental Health and Addiction. 2026. Vol. 24, No. 3. P. 1996–2009. DOI: https://doi.org/10.1007/s11469-025-01488-0.

12. LaFreniere L. S., Newman M. G., Graham J. W. Parental Support and Monitoring Influences on Adolescent Alcohol Use: A Peer Selection Mediation Model // Mental Health and Addiction Research. 2022. Vol. 6, No. 2. DOI: https://doi.org/10.15761/MHAR.1000202.

13. Weymouth B. B., Fosco G. M., Feinberg M. E. Nurturant-Involved Parenting and Adolescent Substance Use: Examining an Internalizing Pathway through Adolescent Social Anxiety Symptoms and Substance Refusal Efficacy // Development and Psychopathology. 2019. Vol. 31, No. 1. P. 247–260. DOI: https://doi.org/10.1017/S0954579417001766.